

“Harman” Adının Etimolojisi ve Zaman Anlamı

The Etymology of “Harman” and its Reference to Time

Murat Mat*

Özet

Gerek manzum gerekse mensur, harman ile ilgili tespit edebildiğimiz en eski örnekler 14. yüzyıldan daha geriye gitmemektedir. Eski ve Orta Türkçede karşılaşmadığımız harman karşılığında Kaşgarlı Mahmut örtkün/örtgün’ün kullanıldığını belirtir. Harman, etimolojisi kadar semantik yönüyle de dikkat çekmektedir. Sözlük anlamı “tahıl demetlerinin üzerinden düven geçirilerek tanelerin başaktan ayrılması işine verilen ad” olan harman, yaz mevsiminin bir bölümünü belirtmek için de kullanılır. Bu çalışmada harman’ın etimolojisi ve harman – mevsim ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harman, Mevsim, Örtkün, Örtgün.

Abstract

The word harman occurs in Turkish texts for the first time in the 14th Century. The word does not occur in Ancient Turkish and Middle Turkish. Kashgarli Mahmut has the word örtkün/örtgün instead of harman “harvest”. The lexic meaning of harman refers both to the act of harvesting as well as the time of harvest which is one part of the summer. This study surveys the etymology of harman and discusses the relations between harman and mevsim, harvest and season.

Keywords: Harman, Harvest, Season, Örtkün, Örtgün.

---

* Murat Mat, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
mmat66@gmail.com

Harman, dilimizde oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir: harman çevirmek, harman yeri, harman tahtası, harman horozu, harman kabağı, harmancı, harmanlık, tarlada izi olmayanın harmanda sözü olmaz... Temel anlamı “tahıl demetlerinin üzerinden düven geçirilerek tanelerin başaktan ayrılması işine verilen ad”¹ olan harman, zaman belirleyicisi olarak da sık kullanılır: *Harmanda dirgen yiyen sıpa, yılına kadar acısını unutamaz, Emrâhî der geçti gülün harmanı / Gitti bahar geldi şitâ zamanı*²

Türk dilinin tarihî şivelerinde harman ile kastedilen kavram, yukarıdaki tanımla aynıdır; bununla beraber Eski Türkçede bu kelime kullanılmaz. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerine ait Eski Türkçenin Söz Varlığı dizininde harman yer almamaktadır,³ Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde de bu kelime yer almaz.⁴ Eski Türkçede karşılaşmadığımız harman ile ilgili en eski veri Divanü Lugati’t-Türk’te bulunmaktadır.⁵ Kaşgarlı Mahmut’a göre Türkler, harman yerine örtkün’ü (örtgün) kullanmaktadır. Gerard Clouston da Eski Türkçede harman anlamında örtgün’ün kullanıldığını belirtir.⁶ Bundan başka ne Kutadgu Bilig’de,⁷ ne Dede Korkut Kitabı’nda⁸ harman yer almamıştır.

Kaşgarlı Mahmut, örtkün için "harman, samanı ayrılmış harman, çeç. harman zamanı"⁹ anlamlarını vermiştir. Bu kelime Divanü Lugati’t-Türk’te iki yerde örtgün, beş yerde örtkün olarak geçmektedir.¹⁰

Sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas.

Sundılaç ış ermes örtkün tepmek.

Radloff, harman’ın Farsça bir ödünçleme olduğunu; etimolojisinin Farsça xırmen/xarmen kelimesine dayandığını belirtmiştir.¹¹ Eren, Eremeev, Nişanyan, Devellioğlu, Ş. Sami, M. Kanar gibi pek çok isim de bu fikirdedir.

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 613.

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. II. Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2006, s. 1189.

³ Cengiz Alyılmaz, *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz Ve Ters Dizimi*, Kurmay Yayınları, Ankara 2004.

⁴ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, İstanbul 1968.

⁵ Besim Atalay, *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, 4 cilt, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1985-86, s. 465.

⁶ Gerard Clouston, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972, s. 206.

⁷ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III: İndeks*. Yay. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1979.

⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı, Metin-Sözlük*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

⁹ Besim Atalay, *age.*, C. I, s. 402, 526.

¹⁰ Besim Atalay, *age.*, C. I, s. 402, 526, C. II, 214, C. III, 412, 416.

Nişanyan, harman kelimesinin Farsça olduğunu ve en erken Türkçe örneğinin 15. yüzyıldan daha önce Kitabü'l-İdrak Haşiyesi'nde¹² ve 17. yüzyılda Mehmed Daî'nin Nevhatü'l-Uşşak eserlerinde görüldüğünü belirtir.¹³ Buna karşılık Mehmet Kanar, XIV. yüzyılda Hoca Mesud tarafından Farsçadan çeviri yoluyla yazılmış Süheylü Nevbahâr mesnevisinde bu kelimenin geçtiğini belirtmektedir.¹⁴

*Ömrüm ekinliğinden ben hâsılum götürdüm
Od birağısaduñ sen añsuzda hirmânuma*

Tarama Sözlüğü'nde harman üstü için XV. yüzyılda Yazıcı Salâhüddin Efendi'nin Farsçadan Türkçeye çevirdiği manzum Melhame-i Şemsiyye eserinden örnek verilmiştir.

*Harman üstüne yağa yağmur iti
Çok olusardır yemiş hem kış katı¹⁵*

Bu kelimeye diğer XV, XVI. yüzyıl eserlerinde de rastlanmaktadır.

*Cam devrinde Fuzuli okuram mey vasfın,
Ateş-i hirmen-i gam ab-ı hayat-ı hükema*

“Mesel-gûy” ve “hikmet-âmîz”¹⁶ bir şair olan Necatî'nin, konuşma dilinin doğallığını ve canlılığını bozmadan Sultan Bayezid için yazdığı kasidede harman şu şekilde yer almıştır:

*Benzer ki urdı deste-i sünbüllerüne dest
K'esdi savurdu hirmen-i gülde sabâ seher*

Evlîya Çelebi 17. yüzyılda, Seyahatname'de Mısır yolcululuğundan bahsederken orada kullanılan *turc* ve *curun* kelimelerini şöyle tanımlamıştır.

Turc: Buğday harmanında buğday döğecek döğen demirleridir.

Curun: Buğday harmanıdır.¹⁷

---

¹¹ Wilhelm Radloff, *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Gravenhage Mouton, St. Petersbourg 1899. s. 1715.

¹² Velet İzbudak, *El-İdrak Haşiyesi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 23.

¹³ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayıncılık, İstanbul 2007. s. 162.

¹⁴ Mehmet Kanar, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011. s. 350.

¹⁵ Türk Dil Kurumu, *13. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*, C. III. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-77, s. 1901.

¹⁶ İsrail Babacan, "Necatî'nin Gazellerinde Kullanılan Kimi Somutlayıcı Anlatım Yolları", *Turkish Studies*, C. 5, Sayı: 3, 2010, s. 843-854.

Çelebi, kıpti ay isimlerinden bahsederken Tuba, İmşış ve Bermehan aylarını şu şekilde anlatmıştır:

*“Fasl-ı salis bu aylardır: Tuba ve İmşış ve Bermehan. Bu aylara lisan-ı Arab’da Cemazielevvel ve Cemazielâhir ve Receb ayları derler. Haki Mısır, yeşil rehavî katife comesin çıkarub sarı za’firan misal hil’ti fahireler giyüp zehebi halis misal altun olup cemii kiyahat nebatatı kehrüba var olup vakt-i harman olur. Ve bu mahalde Mısır’ın on iki Mısır hazinesi malı padişahîsi ve gayri evkaf hazineleri hâsıl olup hisad vakti olur.”*¹⁸

Bu durumda harman ile ilgili iki husus kesinlik kazanmaktadır; bunlardan ilki, araştırmacıların hemfikir olduğu üzere, harman Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Kelimenin Türkçeye ne zaman geçtiğiyle ilgili farklı yaklaşımlar söz konusu olmakla birlikte en eski örnekler 14. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Buradan hareketle ikinci olarak, daha erken dönemlere ait metinlerde karşımıza çıkmayan harman’ın, 13. Yüzyıldan sonra Türkçeye geçtiği ve 15. Yüzyıldan sonra yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.

Çağdaş Türk lehçelerinde harman anlamında ırzın, kırman gibi kelimeler kullanılmaktadır. Az. hırman, Başkurt. ırzın, Kzk. kırman, Krg. kırman, Öz. hırman, Tat. ındır, Tür. harman, Uy. haman¹⁹

Günümüzde ise harman, gerçek anlamının yanında mecazlı ifadelerde, deyim ve atasözlerinde, türkülerde yaygın bir kullanıma sahiptir. Deli gibi dolaşıp durmak anlamında "harman beygiri gibi dönmek", harman işini bitirmek anlamında “harmanı kaldırmak” gibi deyimlerde²⁰ ve çalışanın emeğinin karşılığı verilmelidir anlamında “harman döven öküzün ağzı bağlanmaz”, her işin gerçekleşmesi birtakım koşulların bulunmasına bağlıdır anlamında “harman yel ile düğün el ile”, yararlı olacak bir durum yanlış zamanda gerçekleşirse zararlı olur anlamında “onmadık yılın yağmuru harman vakti yağar” gibi atasözlerinde harman kullanılmaktadır.²¹

---

¹⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Mısır Sudan Habeş*, C. 14, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1971, s. 246.

¹⁸ Evliya Çelebi, *age.*, s. 246.

¹⁹ Ahmet Bican Erçilasun, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 314,

²⁰ İlhan Ayverdi, *age.*, s. 1189.

²¹ Türk Dil Kurumu, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, tdk.gov.tr

Harman, Doğu Trakya’da arman, Edirne yöresinde ârman, Sarıkamış, Iğdır yörelerinde hırman olarak kullanılmaktadır Lüleburgaz (Kırklareli) yöresinde "bahçe, sebze ya da meyve bahçesi" anlamında, Kalkan (Kütahya), Bayadı (Ordu) yörelerinde "tepe" anlamında kullanılır. Kayseri yöresinde ise harman yeri anlamında ındır kullanılır.²²

Harman’ın yaz mevsiminin bir bölümünü belirtmek için kullanılması da son derece dikkat çekicidir. Sözlük anlamı “tahıl demetlerinin üzerinden düven geçirilerek tanelerin başaktan ayrılması işine verilen ad” olan harman, ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan bütün toplumlarda olduğu gibi Türklerde de yılın en önemli ekonomik faaliyetini; hasat edilen ürünün işlenerek ekonomik ve yaşamsal bir değere, buğday ve arpa gibi tahılların temel besin ögesine dönüştüğü süreci anlatmaktadır. Gerek insanların temel besin maddesi olan buğday ve gerekse hayvanların kışlık besini olan arpa ve saman bu faaliyet sonucunda elde edilir. Bütün bir yılın rahat geçirilebilmesi, harmanın iyi geçmesine bağlıdır. Harmanın iyi geçmesi de hava şartlarına bağlıdır. Bu nedenle harman’ın yılın bir bölümünü anlatmak için kullanılan bir zaman belirleyicisi olmasından öte hava olayları ve iklim şartlarıyla da ilişkilendirilmesi gayet doğaldır. “Harman sıcağı”, “harman yel ile, düğün el ile” gibi deyimler harman – mevsim ilişkisinin dile yansıdığı en sarih örneklerindendir.

Kaynaklar

Alyılmaz, Cengiz, *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*, Kurmay Yayınları, Ankara 2004.

Atalay, Besim, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985-86.

Babacan, İsrail, "Necati'nin Gazellerinde Kullanılan Kimi Somutlayıcı Anlatım Yolları", *Turkish Studies*, C. 5, Sayı: 3, 2010, s. 843-854.

Clauson, Gerard, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972.

Çavuşoğlu, Mehmet, *Necati Bey Divanı'nın Tahlihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.

---

²² Türk Dil Kurumu, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 4, Ankara 1963-79, s. 2292.

- Fuzuli, *Türkçe Divan*, haz. Kenan Akyüz, Süheyle Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cunbur, İş Bakası Yayınları, Ankara 1958.
- Eren, Hasan; Scherner, Bernd, “Arabische und Neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen. Versuch Einer Chronologie ihrer Lautveränderungen”, Weisbaden 1977. XXX + 213 s. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission, Band XXIX., [1981] *TDAY*, 1978-1979. s. 271-278.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bulak Neşriyat, Ankara 1999.
- Eren, Hasan, "Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkıları", *Türkoloji Dergisi*, C. 8, Sayı: 1, 1979, s. 001-028.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı, Metin-Sözlük*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Mısır, Sudan, Habeş*, C. 10, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2004.
- Kaçalin, Mustafa, *Yusuf Has Hacip - Kutadgu Bilig*, Kültür Bakanlığı Yayınları, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>
- Kanar, Mehmet, *Örnekli Etimolojik Farsça Türkçe Sözlük*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2007.
- Kanar, Mehmet, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011.
- Koç, Talat, Keskin, Nazan, "Uzunköprü'de Halk Takvimi ve Sıcaklık İlişkisi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, Mayıs 2011.
- Ercilasun, Ahmet Bican, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1991.
- Mazıoğlu, Hasibe, “Necâtî'nin Türk Dili ve Edebiyatının Gelişmesindeki Yeri”, *Türk Dili*, C. X, Sayı 114, 1961, s. 366-369.
- Mehmed Es'ad [Efendi], *Lehçetü'l-lugat*, Hazırlayan: Ahmet Kırkkılıç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Necip, Necipoviç Emir, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İklil Kurban, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayıncılık, İstanbul 2007.

Steingass, F, *Persian-English Dictionary*, Iran University Press, London, Henley ve Boston 1977.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Türk Dil Kurumu, *13. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-77.

Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-79.